

A FALUSI KÖZTEREK SZEREPE

EGY KONKRÉT FALU, KISCSŐSZ ELEMZÉSÉVEL ILLUSZTRÁLVA

FALU

A falusi köztér vizsgálatához két fogalom értelmezése elengedhetetlen: a falu és a köztér. Az előbbi meghatározására több írásban is tesznek kísérletet. Bárh János települelelemző kötetében¹ több szempont alapján vizsgálja a szó jelentését: míg a politikai, szociológiai megközelítés a település lakóival, azok tradicionális létével, a mezőgazdasággal foglalkozó parasztsággal, a budapesti köznyelv valamiféle rosszízű alacsonyabb rendűséggel, elmaradottsággal, a köznapi beszélt nyelv a nem városi jogú település belterületével, épített világával azonosítja, addig a településföldrajz és településnéprajz számára a városi joggal nem rendelkező település egészét jelenti. A 10 évvel később, 2007-ben megjelent Változó falvaink című írásban a szerzők² ennél egyszerűbb és talán a falvak mai helyzetére inkább jellemző meghatározást használnak: „A falu definíciói jobbra abból indulnak ki, hogy e településtípus a város ellentétpárja. A falu korábban kézenfekvő meghatározásai ugyanis mára használhatatlanná váltak; már nem az agrártevékenység a kizárólagos funkciója, a falu nem azonosítható az agrártelepülésekkel, a lakosság foglalkozási szerkezete nem határozza meg egy település faluvoltát, szociológiai jellemzői közeledtek a városi lakossághoz, az építészeti szakirodalom használta műszaki kritériumok is egyre kevésbé használhatóak. Marad tehát a város-falu dichotómia alapján történő definiálás. ... Falvaknak tekinthetjük tehát azokat a településeket, amelyek nem rendelkeznek városi funkciókkal.”

A falu fogalmának tisztázása igen fontos az ilyen típusú települések térhasználatának megértéséhez. Nagyon lényeges az utóbbi definícióban megfogalmazott gondolat, hogy a falu nem azonosítható manapság a minden ember fejében élő, klasszikus falu képével. Ma már nem a mezőgazdaságban dolgozó parasztemberek lakta tornácos lakóházak sorakoznak az út mentén, mint ahogy az hosszú ideig meghatározó településkép volt, ma már nem az utcán pletykázó asszonyok jelentik a falusi közösségi élet alapját.

¹ Bárh János (néprajzkutató, történész, muzeológus): Szállások, falvak, városok – A magyarság települési hagyománya, 120.o.

² Beluszky Pál (a földrajztudomány doktora, az MTA Regionális Kutatások Központja Budapesti Osztályának tudományos tanácsadója) és Sikos T. Tamás (közgazdász, az MTA doktora, egyetemi tanár)

A magyar falvak vizsgálata során négy alaptípust különböztettünk meg: „alvóváros”, termelés, szolgáltatás, „múzeumfalú”. A megnevezésekből talán egyértelmű, de az „alvóváros” kategóriába tartozó települések, melyek leginkább egy-egy (nagy)város agglomerációjában találhatóak, nem igazán élő települések, pusztán a másik vagy nagyobb településen dolgozó lakosoknak éjjeli szálláshelyül szolgálnak. A mindennapi élet, az utcahasználat, az emberek egymás közti kommunikációja és az egymással való találkozás lehetősége igen csekély mértékű. A városi nyüzsgés és zsúfoltság elől, a nyugodt pihenésre vágyó emberek választják lakhelyül, vagy gazdasági szempontból az olcsó lakhatás reményében költöznek falura. A termelés kategóriába olyan falvak tartoznak, melyek még ma is valamiféle termelésből (mezőgazdaság: növénytermesztés, állattartás, vagy más, a faluba, a falu külterületére költöző termelő egység) élnek, abból tartják fenn magukat, esetleg az egész közösséget is. Személyes tapasztalat szerint ez is egy igencsak élő életforma lehet: a győri Széchenyi István Egyetem 2013-as építőtáborának helyszíne, Csikvánd is egy ilyen életformát választott magának, ahol szinte a falu teljes lakossága mezőgazdasági termeléssel foglalkozik. Vannak magánföldek, melyeket egy-egy család művel, illetve jelentős az önkormányzati tulajdonú földek aránya, ahol közösségi földművelés zajlik, közmunka-program keretében a szegényebb rétegnek is munkát és megélhetést biztosítva. A falu közössége az általuk megtermelt gabonából, zöldségből és gyümölcsből tartja fenn magát, folyamatos fejlődést és gazdasági fellendülést mutatva. A következő kategória a szolgáltatást nyújtó települések csoportja, melyek jellemzően valamiféle „sajátos” szolgáltatást biztosítva képesek a megélhetésre. Idesorolható a későbbiekben részletesebben bemutatott és elemzett Kiscsösz, ahol a néptánc oktatás igen komoly ismertséget és elismertséget hozott a falunak, és hétről hétre járnak ide nem csak a helyiek, hanem szomszédos falvakból, messzi településekről amiatt, hogy a helyi profi oktatóktól tanulják a magyar néptánc fortélyait. A negyedik és egyben utolsó kategória a turizmusból élő falvak sora, melyek a falvat, mint egy múzeumot berendezve, inkább, mintsem a mindennapi megszokott életet bemutatva várják és fogadják a látogatókat. Ebben az esetben a falu megmaradt a régi, hagyományos formájában, és azt, mint kiállítási tárgyat lehet csodálni. Természetesen ez is egy élő forma, és talán az átlagemberek (leginkább persze a városiak) körében a legismertebb kategória, hiszen általában még mindenki ezt a képet képzei a falu szó hallatán.

Fontosnak tartom viszont, hogy a jelen vizsgálat, kutatás tárgya ne az utóbbi típus, hanem általában a „mindenféle”, de leginkább a valamilyen módon élő magyar falu legyen. A múzeumszerűen bemutatott falukép helyett inkább célszerű megismerni egy átlagos falu működését, mai használatát, az ott élő emberek szokásait, viselkedését, a terekhez való, mára igencsak megváltozott viszonyát. Ma, a 2000-es évek elején kénytelenek vagyunk elengedni ezt a régi, hagyományos, már-már romantikusnak nevezhető faluképet, és elfogadni a mai helyzetet, viszonyokat. Ez természetesen nemcsak az életmódra, de még inkább hangsúlyozottan az

építészeti megjelenésre is vonatkozik, hiszen a régi, tornácos parasztházak helyett ma már a sátozott kockaházak, vagy még elterjedtebben a modern ízlés legújabb megjelenési formái a többszintes, vagy esetleg mediterrán stílusú lakóházak jellemzik a településképet.

Néhány statisztikai adat is alátámasztja ezeknek a településeknek a jelentőségét, a téma fontosságát: „Hazánkban 2009-ben 2846 községi jogállású település volt, ami a teljes településállomány pontosan 90 %-át jelenti. Az összlakosság 36%-a él falvakban, s több mint 20%-a az 1000 főnél kisebb falvakban. A falvak közel 40%-a 500 főnél kisebb lélekszámú aprófalú.”³ Elgondolkodtató számadat az is, hogy Magyarország területének csupán 20,3%-án van főépítési felügyelet, vagyis az ország nagy részén (79,7%) nincsen építési tevékenységet felügyelő, bíráló szerv. Ez mind a magánberuházásokban, mind a közterületeken történő beavatkozásoknál megfigyelhető. De személy szerint úgy gondolom, bár erre több helyen csak kérdésfelvetésként térnek ki, hogy az épített környezet minősége igenis összefügg a település népességmegtartó erejével⁴.

KÖZTÉR

A közteret, mint ezt a mindenki számára közel azonos jelentéssel bíró téri megnyilvánulást sem lehet egyértelműen definiálni. Hiszen maga a köztér nem feltétlenül egy konkrét téri jelenség, hanem leginkább külső, mindenki számára elérhető terek összessége. Egyesek szerint „minden olyan terület, amely nyitott és elérhető a társadalom minden tagja számára”⁵; mások a közteret politikailag közelítik: „a közteret hagyományosan megkülönböztetjük a magántértől abból a szempontból, hogy ki fér hozzá, mi a belépés felett gyakorolt kontroll forrása és természete”; megint mások úgy gondolják, hogy köztérnek tekinthetők „az utcák, a parkok, a média, az internet”⁶, vagyis a közélet színterei, mind valós, mind virtuális szinten. Ezek mind nagyon jellemző megállapítások, de jelen esetben leginkább a falusi köztérre, a településen található és bármilyen célra használt teresedésekre helyeződik a hangsúly, valamint a nyilvános és magánszféra térbeli kapcsolatairól és azok jelentőségéről szól a későbbi elemzés.

De a falvak esetében ennél talán könnyebben is meghatározható a köztér fogalma, hiszen, ahogy az a Falusi közterületek megújításának lehetőségei Nagykovácsi példáján⁷ című írásban is olvasható, „...A főutca a hagyományos falusi közösség legfontosabb közttere, közösségi tere. Egyszerre információs csatorna, a találkozások... helyszíne...”. De mindez a falusi társadalom átalakulásával sem igazán módosul, csupán „a főutca fő infrastrukturális térré is vált, ahol a természeti elemek mellett megjelentek a közúti forgalmat kiszolgáló infrastruktúra elemei: buszmegállók, parkolók, közvilágítási oszlopok, kábelek...”

³ <http://videkstrategia.kormany.hu> – Nemzeti Vidékstratégia 2012-2020, Vidékfejlesztési Minisztérium, 2012

⁴ Szakács Barnabás is tesz erről említést a Közterület-alakítási terv és arculati kézikönyv című írásában, melyben a falusi közterületek minőségi alakításának fontosságát vizsgálja és elemzi.

⁵ Zachary P. Neal, szociológus meghatározása

⁶ Neil Smith, geográfus és Setha Low, antropológus definíciója

⁷ Balogh Péter István - Gergely Antal - Jámbor Imre írása

KISCSŐSZ

A vizsgált település: Kiscsős, a Devecseri kistérség tagja. A kistérség Veszprém megye nyugati részén fekszik, itt emelkedik a Somló, a terület nagy része a Torna-patak völgyében fekszik. A kistérség 2011 óta létezik (korábban az Ajkai kistérség részét képezte), településszerkezetét aprófalvak uralják, a 27 település közül csak a kistérségi székhelynek van városi rangja, és rajta kívül csupán Somlónásárhely népessége éri el az ezer főt. A 108 fős falu a közeli városoktól: Pápától, Celldömölkötől és Devecsertől is közel 20 km-re fekszik. A sík területen fekvő település látványát a közelben fekvő Somló határozza meg, mely jelentős szereppel bír a térség életében. Fontos turista célpont, valamint a szőlőtermesztés és ezzel együtt a bortermelés is meghatározó a területen.

Maga a település egy egyutcás szalagtelkes falu. Ezzel a megnevezéssel Bárh János morfológiai falutípusok meghatározásánál találkozhatunk, aki Mendöl Tibor szóhasználatát követte ennek a típusnak a meghatározásánál.⁸ Jellemző sajátossága, hogy a falu két ellentétes irányba dülő teleksorból áll. A falu szinte minden épülete (kivéve a kisebb, feltételezhetően később kialakult vagy kialakított keresztutcában található lakóházak) a falu fő utcája mentén helyezkedik el. A földszintes lakóépületek sorába ékelődik be a településképet leginkább meghatározó épített elem, a templom tömege, valamint az építészeti nem kirívó, csupán funkcionálisan eltérő középületek is: egykori iskolaépület (ma szállásépületként funkcionál), a múzeumépület (melyben két berendezett helyiség az egykori falusi életformát igyekszik bemutatni az idelátogatóknak, valamint a ház fennmaradó helyisége a faluban működő, aktívan tevékenykedő civil szervezet irodájaként szolgál), az orvosi rendelő, a polgármesteri hivatal, valamint a vele egy épületben működő (bár egyre kevésbé használt) közösségi ház és a kocsmá épülete. A faluban több olyan lakóház található, mely ideiglenesen, rendezvények idején szállásépületként működik, mikor az ott lakók önként átadják lakhelyüket az ideérkező vendégek számára szálláshelyül. A temető irányából érkeve egészen a kocsmá előtti térig a főutca teljes szélességében találkozási helyként működik. Két kiemelt jelentőségű és kialakítású teresedés jelzi a leginkább használt utcaszakaszt: a templom előtt kialakított és a járda szintjétől kiemelt tér, valamint a kocsmá előtti burkolt terület, mely hétköznapi parkolóhelyként, rendezvények idején pedig fogyasztó teraszként működik.

A 108 fős⁹ Kiscsős a Beluszky Pál és Sikos T. Tamás által alkalmazott falutipológia szerint kedvezőtlen demográfiai folyamatokkal, de számottevő idegenforgalmi szerepkörrel rendelkező

⁸ Bárh János: Szállások, falvak, városok – A magyarság települési hagyományai, Kalocsa, 1996, 128.o.

⁹ A Központi Statisztikai Hivatal legfrissebb adatai alapján
http://www.ksh.hu/apps/hntr.telepules?p_lang=HU&p_id=23700

kisfalu¹⁰. Az ebbe a csoportba tartozó egyéb falvak mégsem említhetők együtt Kiscsőssel, hiszen azok vagy egy különleges természeti adottság (Szilvásvár vagy a Balaton északi partján fekvő kisfalvak) vagy az épített környezet múzeumként való megfogalmazása, a régi paraszti életforma és épített környezet, mint kiállítási tárgy bemutatása (Hollókő) miatt válik turisztikai célponttá. Ezzel szemben Kiscsőz kissé kilóg ezeknek a településeknek a sorából, hiszen itt sem igazán vonzó természeti elem nem található (maga a Somló ugyan közel van, de nem Kiscsőz bonyolítja ennek a turisztikai célpontnak a vendégfogadását, hanem inkább ténylegesen a hegy lábánál fekvő falvak, valamint a hegyen található magánkertek, üdülők), sem pedig maga a falu nem tud felmutatni olyan építészeti értéket, amely miatt a turisták célul tűznék ki. Rendezett utcakép, tiszta, igényes porták és közterek jellemzik, de nem különböztethető meg egy átlagos mai magyar kisfalutól. Sőt, turisztikai szerepe ellenére az év nagy részében egészen kihalt az utca, nemigen találkozni emberrel. Emiatt fontos a már korábban említett saját kategória meghatározása, mely alapján ezt a települést inkább a szolgáltatást nyújtó falvak közé lehetne sorolni, vagyis jelentős turizmust és érdeklődőt vonzanak az időről időre megrendezésre kerülő programok. Tehát nem maga a falu és esztétikai megjelenése a vonzó, hanem az itt zajló események, táncházak, oktatások, koncertek, fesztiválok teszik turistacélponttá. Ennek a típusú faluhasználatnak egy másik következménye

¹⁰ Kiscsőz jellemzői a Beluszky Pál és Sikos T. Tamás Változó falvaink című írásában ismertetett falutipizálási módszer alapján:

A község lakónépessége, 2001: 128

A kiingázók aránya, 2001: 58,1

60-x évesek aránya, 2001: 39,1

Az aktív keresők aránya, 2001: 24,2

Szellemi foglalkozásúak aránya, 2001: 19,4

Az 1000 főre jutó személygépkocsik aránya, 2001: 171,9

A község lakosság szám-változása, 1990-2001: 69,2

A község lakosság szám-változása, 1949-2001: 24,2

Klaszterszám: 18

A fent mutatott adatok alapján a Változó falvaink írásban ismertetett falutipizálás szerint Kiscsőz a VI.2. altípusba (Kedvezőtlenebb demográfiai folyamatokkal, de számottevő idegenforgalmi szerepkörrel rendelkező kisfalvak) tartozik. Ebbe a típusba tartozó községek vezető funkciója az idegenforgalom, a falusi turizmus, ezek formálják a falu életét, meghatározzák a helyi társadalmak alakulását, valamint kedvező pozíciót jelent számukra a település-versenyben. Idegenforgalmi szerepük mégsem emeli őket országos jelentőségűvé. A kialakult idegenforgalmi szerep még nem nyomta el, nem tüntette el a hagyományos gyökereket. Idegenforgalmi jelentőségük és országos súlyának ellentmondása az alacsony lélekszámmal magyarázható. Ebbe a csoportba tartozik az általam vizsgált Kiscsőz mellett néhány Balaton parti (inkább északi parton fekvő) kis település, egy-két Őrségi helység, kisebb fürdőhelyek, és olyan turisztikai központok, mint például Szilvásvár vagy a nemzetközi szinten is népszerű, sokak által látogatott Hollókő.

A szerzők által kijelölt 9 falutáj közül Kiscsőz az I. falutáj része: Nyugat-Magyarország. Kb. 800 községet magában foglaló apró- és kisfalvas vidék, ahol a községek közel 4/5-ének lélekszáma nem éri el az ezer főt. A mezőgazdaság számára kedvező természeti adottságokkal bír a terület, kedvező a helységek forgalmi helyzete, kiépült a városhálózat élénk forgalmú központokkal. Jó adottságokkal rendelkező aprófalvas térség ez, csupán az ide tartozó Zala megyei községek és néhány Vas megyében található falu van kedvezőtlenebb pozícióban.

maga a térhasználat, melynek oka a szolgáltatás miatti látogatás, valamint a rendezvények egyéni szervezése (nem a falu közössége, hanem a településen lakó egyének vállalják ezt a szerepet). Vagyis míg egy idegenforgalmi funkcióval rendelkező faluban az odalátogató turisták „ellepik” az utcá(ka)t, addig itt az események a kertekben zajlanak, a turistaforgalom a háttérben történik, az utcáról és a közterekről visszavonulva. A következő három ábra három térhasználati módot mutat:

1. egy idegenforgalmi falu elvi használata (az utcák intenzív használata az év nagy részében a turisták által, ez Kiscsősz térképén egy elvi séma, hiszen a valóságban ilyen használati módot nem tapasztalunk a vizsgált helyszínen);
2. Kiscsősz tényleges térhasználat a rendezvények, programok alatt elsősorban a turisták által (ez a jelenleg jellemző térhasználati mód, elsősorban a nyári időszakban);
3. későbbi, tervezett térhasználat a faluban az esetleges téli táncpajta megvalósításával az utca jelentős része turistaforgalmat bonyolíthat, a kertek, a magánszféra használatáról véve le terhet.

Természetesen lehetne vizsgálni a falu külső tereinek használatát a helyi lakosok szempontjából is, de a jelentős idegenforgalmi szerepkörrel bíró település esetén úgy gondolom, ez a fajta vizsgálódás inkább célravezető. De persze kapcsolatot is találni a két használati mód, a két célcsoport között. Jelenleg az egyéni szerveződések adják a falu életének gerincét, nem pedig a falu közössége. Viszont ha ennek fejleményeként maga a köztér, a falu főutcája illetve annak használata felértékelődik, és hangsúly helyeződik ezeknek a területeknek az építészeti megfogalmazására is, akkor az közösségformáló erővel bírhat a későbbiekben. Hiszen „a közterületek minősége messze nem csupán település-esztétikai kérdés, hanem helyi szociális és gazdasági – ezáltal pedig nemzetgazdasági – szinten is jelentős tényező.”¹¹ Egy ilyen élni próbáló, de leginkább csak a háttérben működő falu esetében is fellendülést, előrelépést hozhat a „Főutca program” elindítása, vagyis a főutcának, mint a település és a helyi közösségi élet szimbólumának tekinthető térnek az életbe való bekapcsolása, étellel való megtöltése.

¹¹ Balogh Péter István - Gergely Antal - Jámbor Imre: Falusi közterületek megújításának lehetőségei Nagykovácsi példáján

BIBLIOGRÁFIA

Nyomtatott könyvek

Beluszky Pál, Sikos T. Tamás: Változó falvaink, Budapest, 2007

Dr. Meggyesi Tamás: A külső tér – fejezetek egy építészeti térelmélethez, Budapest, 2004

Bárh János: Szállások, falvak, városok – A magyarság települési hagyománya, Kalocsa, 1996

Vágvolgyi András: A falu a mai magyar társadalomban, Budapest, 1982

Dr. Kulcsár Viktor: A változó falu, Budapest, 1976

Miénk a tér? – Szimbolikus térhasználat a székelyföldi régióban, Csíkszereda, 2000
(Szerkesztette: Bodó Julianna)

Meggyesi Tamás: Települési kultúráink, Budapest, 2008

Pogány Frigyes: A szép emberi környezet, Budapest, 1976

Nemes Nagy József: Terek, helyek, régiók, Budapest, 2009

Schneller István: Az építészeti tér minőségi dimenziói, Budapest, 2005

Hely és jelentés – Tanulmányok az építészetéről és a városról, Budapest, 2002

Györffy István: Magyar falu, magyar ház,

Andorka Rudolf: A magyar községek társadalmának átalakulása, Budapest, 1979

Molnár Géza: Város vagy vidék? – túlélési kalauz a XXI. századra,

Szakács Barnabás: Közterület-alakítási terv és arculati kézikönyv – Kultúrtörténeti hagyományok közterület-formáló hatása és megjelenése a településképpen, Budapest, 2012 – *kézirat*

Balogh Péter István – Gergely Antal – Jámbor Imre: Falusi közterületek megújításának lehetőségei Nagykovácsi példáján,

Folyóiratok, újságok (nyomtatott, online)

UTÓIRAT – Post Scriptum 2010/5. X. évfolyam 58. szám

Wessely Anna: A közterek politikája – Városi tér az élménytársadalomban

Udvarhelyi Éva Tessza: Köztér, demokrácia és kulturális sokszínűség

UTÓIRAT – Post Scriptum 2011/2. XI. évfolyam 61. szám

Meggyesi Tamás: A történeti települési táj identitás-rétegei

UTÓIRAT – Post Scriptum 2011/3. XI. évfolyam 62. szám

A magyar falu építészeti hagyománya – Istvánfi Gyula műegyetemi professzor röpirata

Vidék és Gazdaság – 2012 különszám

Vidéki Építészet – Hagyományőrzés és értékteremtés

Kistelepülések közterület-fejlesztési terve és arculati kézikönyve

Ház és Ember – A Szabadtéri Néprajzi Múzeum évkönyve (1980-)

Interneten megjelent írások

<http://www.webvidek.ro/?proba=22>

Tervezzétek át településetek egy közterét!, 2008

[http://epiteszforum.hu/ahol-a-helyi-csoda-nem-csak-harom-napig-tart-zeillern -](http://epiteszforum.hu/ahol-a-helyi-csoda-nem-csak-harom-napig-tart-zeillern-)

A 'vörös szőnyeg' nevű projekt az ausztriai Zeillernben.

<http://epiteszforum.hu/egy-falusi-foter-arculata-a-xxi-szazadban-nagykovacsi>

Köztér-megújítás Nagykovácsiban, egy városias falusi környezetben.

<http://epiteszforum.hu/tajepiteszet-egy-kiskozossegnek-megszepult-az-egy-hektaros-falusi-iskolaudvar-leveleken>

Szabadtér alakítás egy nyírségi, mezőgazdasági jellegű településen.

<http://epiteszforum.hu/egy-kozterfejleszto-szakacskonyvrol>

Egy köztérfejlesztő szakácskönyvről, 2009 Kathleen Madden: Hogyan varázsoljunk újjá egy közteret?

http://www.afalu.hu/cikkek/a_falusi_kozossegekbe_torteno_befektetes_megterul

Pálinkás József, a Magyar Tudományos Akadémia elnökének beszéde A magyar vidék szellemi és lelki egészsége témában rendezett beszélgetés keretében az MTA Jakobinus Termében, 2008. június 20-án

http://hvg.hu/utazas/20081028_falusi_ember_titkai_szentpeterszeg

<http://epiteszforum.hu/kan-egy-kihalasra-itelt-falu-ujjaelesztese>

<http://www.archdaily.com/342838/>

http://www.dble.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=374:park-koezter-kialakitas&catid=33&Itemid=167

<http://www.autonomia.hu/hu/tortenetek/kozossegi-tervezes>

http://hu.wikipedia.org/wiki/Devecseri_kistérség